

RYSZARD PĘCZKOWSKI

KSZTAŁCENIE W GRUPIE ZRÓŻNICOWANEJ WIEKOWO W EDUKACJI WCZESNOSZKOLNEJ – ZARYS KONCEPCJI

Abstrakt: Artykuł porusza kwestię kształcenia zróżnicowanych wiekowo grup uczniów szkoły podstawowej. Stanowi próbę nakreślenia zarysu koncepcji edukacji w grupie zróżnicowanej wiekowo oraz daje propozycje rozwiązań, które mogą umożliwić nauczycielom efektywne uczenie klas łączonych w małych szkołach na wsi. Przedstawiona refleksja powinna być odczytana w kontekście zmiany liczby uczniów szkół podstawowych i jej wpływu na całą strukturę systemu edukacji. Jednocześnie artykuł wskazuje na innowacyjność teoretycznego i empirycznego badania proponowanych rozwiązań.

Słowa kluczowe: edukacja wczesnoszkolna, kształcenie w grupie zróżnicowanej wiekowo, klasy łączone

Nowa struktura organizacyjna polskiego systemu edukacji, wprowadzona przepisami ustawy z 8 stycznia 1999 roku (Dz. U. z 1999 r. Nr 12, poz. 96) z jednej strony, z drugiej zaś utrzymujący się głęboki niż demograficzny sprawiają, że szkoła stała się instytucją, w której nie tylko dokonują się zmiany jakościowe. Stała się ona także miejscem zmian ilościowych mających ogromny wpływ na codzienną praktykę szkolną. **Polska szkoła wyludnia się** – to teza, której uzasadnienie odnajdujemy w danych statystycznych. Podstawowymi wskaźnikami ilościowymi charakteryzującymi występowanie tego zjawiska są: liczebność populacji uczniów, liczba szkół oraz średnia wielkość szkoły. W latach 2000–2013 populacja uczniów objętych nauką szkolną w szkołach podstawowych zmalała o 45,41%. W roku szkolnym 1999/2000 do szkół podstawowych uczęszczało ogółem 3 958 000 uczniów, a w roku 2012/13–2 160 800¹.

¹ Wszystkie dane liczbowe pochodzą z opracowań: „Oświata i Wychowanie w roku szkolnym...” oraz „Prognoza ludności na lata 2008–2035”, GUS, Warszawa 2009.

W okresie tym liczba szkół zmniejszyła się o 23,63%, a średnia wielkość szkoły zmalała z 223 uczniów w roku szkolnym 1999/2000 do 159 uczniów w roku 2012/2013. Obraz zmian dokonujących się na poziomie szkoły podstawowej komplikuje się jeszcze bardziej, gdy w analizie uwzględnimy środowisko ich funkcjonowania. W roku szkolnym 2011/2012 69,39% wszystkich szkół podstawowych realizowało swoje zadania w środowisku wiejskim. Uczęszczało do nich 40,24% populacji uczniów w wieku 7–12 lat. W środowisku miejskim wskaźniki te wynosiły odpowiednio 30,61% oraz 59,76%. Średnia wielkość szkoły miejskiej to 325 uczniów, natomiast wiejskiej to zaledwie 97 uczniów. Efektem występujących tendencji jest pojawienie się w sieci szkolnej, obok szkół o pełnej strukturze organizacyjnej, w których proces kształcenia organizowany jest w systemie klasowo-lekcyjnym, gdzie podstawą pracy jest zespół klasowy składający się z uczniów w tym samym wieku biologicznym – szkół, gdzie praca dydaktyczno-wychowawczego oparta jest na tworzeniu zespołów klasowych składających się z uczniów w różnym wieku, uczęszczających do różnych klas, np. II i III. Rozwiązanie to określane jest mianem nauczania w klasach łączonych. Jego istota polega na tworzeniu sytuacji, w której nauczyciel w tym samym miejscu i czasie pracuje z dwoma zespołami klasowymi, realizując dwa różne programy nauczania (Pęczkowski 2010, s. 11). Ten sposób organizacji procesu kształcenia pojawił się w okresie międzywojennym, a jego zasady, obowiązujące do dnia dzisiejszego, zostały określone przepisami ustawy z 1932 r. Podstawą pracy nauczyciela jest lekcja fazowa, składająca się z dwóch części – fazy cichej i głośnej. Uczniowie każdej klasy pracują z nauczycielem (faza głośna) oraz samodzielnie (faza cicha). Specyficzną cechą systemu nauczania w klasach łączonych jest z jednej strony fakt, że występuje on wyłącznie w szkołach funkcjonujących w środowisku wiejskim na poziomie edukacji wczesnoszkolnej, z drugiej zaś jego względnie stały charakter, tzn. występuje w systemie edukacji bez względu na czas, miejsce czy też sytuację demograficzną². Jednocześnie jest zjawiskiem o dużej dynamice zmian przestrzennych. Pojawia się w danej szkole, trwa określony czas, by następnie zniknąć i pojawić się w innym miejscu. Cechą charakterystyczną nauczania w klasach łączonych jest znaczna polaryzacja sformułowanych ocen dotyczących tego zjawiska. Otóż mamy do czynienia z ocenami pozytywnymi, do których zaliczyć należy: małą liczebność grup uczniowskich, możliwość indywidualizacji nauczania, kształtowania umiejętności samodzielnej pracy ucznia oraz umiejętności współpracy w grupie. Jednakże zdecydowanie dominują oceny negatywne. Konieczność realizacji w tym samym miejscu i czasie dwóch programów nauczania w dwóch różnych klasach, brak wsparcia merytorycznego

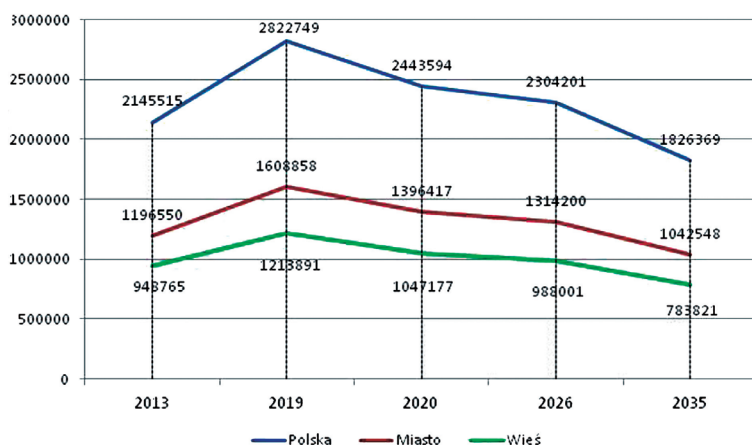
² W okresie zdecydowanego wyżu demograficznego (lata 80.) około 25% wszystkich szkół podstawowych w Polsce realizowało proces kształcenia w systemie klas łączonych (Pęczkowski 2010, s. 50–52).

i metodycznego dla nauczycieli pracujących w tym systemie, brak możliwości doskonalenia i doskonalenia w zakresie nauczania w klasach łączonych oraz brak jasnych i precyzyjnych podstaw prawnych regulujących organizację pracy w systemie klas łączonych – to podstawowe zarzuty formułowane w stosunku do tej formy organizacji procesu kształcenia. Jeżeli do tego dodam negatywny stosunek władz oświatowych do nauczania w klasach łączonych, artykułowany od wielu lat, negatywne stereotypy (wysokie koszty kształcenia, niski poziom nauczania oraz niskie kwalifikacje nauczycieli i zła infrastruktura szkół pracujących w tym systemie) oraz negatywny stosunek większości nauczycieli pracujących w systemie klas łączonych, traktujących swoją pracę jako formę degradacji i krótkotrwały epizod w życiu zawodowym z perspektywą powrotu do tzw. normalnej szkoły – to otrzymujemy obraz, który skłania do sformułowania pytań: Co dalej? Czy należy nadal kontynuować dotychczasową praktykę, udając, że problem nie istnieje, a nawet jeżeli gdzieś jest, to stanowi on zupełny margines, któremu nie warto poświęcać uwagi? Czy też należy szukać rozwiązań innych, które stworzą warunki takiej organizacji pracy szkoły, by skutki zmian ilościowych w systemie edukacji zostały zminimalizowane?

W moim przekonaniu dalsza nieobecność problematyki nauczania w klasach łączonych w rozważaniach teoretycznych i empirycznych oraz w działaniach programowych i organizacyjnych z jednej strony, z drugiej zaś przyzwolenie na działania sepiżacyjne wobec tego zjawiska (Dudzikowa 2009) sprawią, że eklektyzm i tendencje restauracyjne zupełnie zdominują ten obszar edukacji. W efekcie praca nauczyciela w małych szkołach wiejskich, w których proces kształcenia realizowany jest poprzez nauczanie klas łączonych, stanie się nie tylko trudna, coraz mniej efektywna i coraz bardziej frustrująca, ale w wielu przypadkach wręcz irracjonalna, by nie rzec niemożliwa. Dlatego też potrzebą chwili jest podjęcie działań na rzecz opracowania i wdrożenia do praktyki szkolnej rozwiązań nowych, które zastąpią dotychczasowe. Jest to konieczność wynikająca nie tylko z diagnozy aktualnego stanu, ale także z analizy prognoz demograficznych, które trudno uznać za zwiastujące istotne i korzystne dla systemu edukacji zmiany ilościowe.

Długoterminowa prognoza demograficzna dla Polski do roku 2035 wskazuje, że dotychczasowa tendencja zmniejszania się liczebności populacji uczniów szkół podstawowych, objętych obowiązkiem szkolnym, utrzyma się, przy czym wyodrębnić można dwa okresy. Pierwszy charakteryzuje się znaczącym wzrostem liczby uczniów szkół podstawowych. Jest to efekt obniżenia wieku realizacji obowiązku szkolnego. Okres ten będzie trwał przez cały cykl kształcenia w szkole podstawowej, kiedy to w sześciolletniej szkole obowiązek szkolny realizować będzie nie sześć, ale siedem roczników. Szacuje się, że wzrost ten wyniesie około 30%, przy czym w szkołach miejskich wyniesie on około 34%, natomiast wiejskich około 27%.

Od roku szkolnego 2019/20, kiedy szkoła podstawowa wróci do sytuacji obecności w niej sześciu roczników, obserwować będziemy ponowny gwałtowny spadek liczebności uczniów. Na koniec okresu prognozowania liczba uczniów szkół podstawowych zmniejszy się o ponad 35%. Zarówno w szkołach miejskich, jak i wiejskich spadek ten będzie na tym samym poziomie. Charakterystykę prognozowanych zmian ilustruje wykres 1.

Wykres 1. Prognoza zmian liczebności populacji uczniów szkół podstawowych w latach 2013–2035

Zmniejszająca się systematycznie liczebność populacji uczniów szkół podstawowych, a w konsekwencji także szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych, sprawi, że w strukturze sieci szkolnej pojawi się coraz więcej szkół małych, w których organizacja procesu kształcenia oparta zostanie na tworzeniu zespołów klasowych składających się z uczniów w różnym wieku biologicznym. Tendencja ta w mniejszym stopniu wpłynie na zmiany w strukturze sieci szkół funkcjonujących w środowisku miejskim, natomiast w sposób zdecydowany zmieni oblicze tej struktury w przypadku środowiska wiejskiego.

Uwzględniając powyższe, w dalszej części moich rozważań uwagę swą skoncentruję na charakterystyce głównych założeń koncepcji, którą określiłem mianem *kształcenia w grupie zróżnicowanej wiekowo*. Propozycja ta to nie tylko rozwiązanie zmierzające do zastąpienia dotychczasowego systemu nauczania w klasach łączonych, ale traktuję ją jako koncepcję stanowiącą alternatywę dla systemu klasowo-lekcyjnego dominującego na poziomie edukacji wczesnoszkolnej, i nie tylko.

KSZTAŁCENIE W GRUPIE ZRÓŻNICOWANEJ WIEKOWO – PODSTAWOWE ZAŁOŻENIA

Kształcenie w grupie zróżnicowanej wiekowo to, obok nauczania indywidualnego, najstarsza forma kształcenia. Jej korzenie tkwią głęboko w historii rozwoju człowieka, a pierwsze ślady odnaleźć można w pierwotnych społecznościach plemiennych, kiedy młode pokolenia poddawane były oddziaływaniom pokoleń starszych, które współcześnie określamy mianem edukacyjnych. Obserwacja i naśladownictwo to drogi kształtowania zachowań, postaw i poglądów, a źródłem uczenia się byli zarówno dorośli członkowie plemienia, jak i rówieśnicy. Burzliwy rozwój tej formy przypada na okres rozkwitu cywilizacji starożytnych oraz średniowiecza. Szkoły kościelne, zakonne, kolegia, akademie i uniwersytety opierały swoją działalność edukacyjną na pracy w grupie zróżnicowanej wiekowo. Zmierzch tego sposobu nauczania rozpoczął się w momencie pojawienia się w praktyce szkolnej systemu klaso-lekcyjnego, który zdominował organizację oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych w szkole masowej. Próby odrodzenia tej formy pojawiły się na przełomie XIX i XX wieku, kiedy to powszechna krytyka tzw. szkoły tradycyjnej oraz jej głównej formy organizacji, tj. systemu klasowo-lekcyjnego, zaowocowała reformatorskim ruchem znanym w literaturze pod określeniem Nowe Wychowanie. Pomimo niezwykle cennych i bogatych osiągnięć tego ruchu, a przede wszystkim tej jego części, która swoje propozycje organizacji pracy szkoły opierała na grupie uczniów zróżnicowanych wiekowo, opracowane i wdrożone do praktyki szkolnej rozwiązania nie zyskały statusu powszechnej formy realizacji procesu kształcenia (Pęczkowski 2010, s. 213–217).

Edukacja (kształcenie, nauczanie) w grupie zróżnicowanej wiekowo to kategoria, która coraz częściej pojawia się we współczesnych rozważaniach teoretycznych, a przede wszystkim w rozwiązaniach realizowanych w ramach różnych projektów edukacyjnych. W zależności od kontekstu kategorii tej nadaje się różne znaczenie. Nie podejmuję analizy tego zagadnienia, bowiem nie jest to przedmiotem moich zainteresowań, uwagę swą skoncentruję na przedstawieniu założeń koncepcji wykorzystującej zróżnicowanie wiekowe uczniów jako podstawę organizacji procesu kształcenia we współczesnej szkole podstawowej. Rozważania swoje rozpocznę od zdefiniowania podstawowych pojęć, a następnie dokonam charakterystyki założeń koncepcji kształcenia w grupie zróżnicowanej wiekowo.

Pod pojęciem *proces kształcenia* rozumiem uporządkowany w czasie i przestrzeni ciąg zdarzeń obejmujących nauczycieli i uczniów, którego cechami są: celowość podejmowanych działań; aktywność uczestników, w wyniku której tworzą oni i rozwijają własną wiedzę; interaktywność oznaczającą wzajemne oddziaływanie między uczestnikami tego procesu (tamże, s. 211). *Grupa zróżnicowana wiekowo*

zaś to zespół uczniów w różnym wieku biologicznym, przy czym różnica między poszczególnymi członkami zespołu nie powinna być większa niż jeden rok. Skład grupy ma charakter dynamiczny, co oznacza, iż w każdym kolejnym roku szkolnym skład ten ulega zmianie według zasady: uczniowie najstarsi na koniec danego roku przechodzą w nowym roku do grupy wyższej, a na ich miejsce przychodzą nowi, młodszy uczniowie. Proces ten ma charakter ciągły. Liczebność zespołu uczniowskiego nie powinna przekraczać 18 uczniów (Arends 1994, s. 111). Propozycję swoją dedykuję poziomowi edukacji wczesnoszkolnej, a decydują o tym następujące przesłanki. Po pierwsze: system nauczania w klasach łączonych realizowany jest najczęściej w szkołach wiejskich, na poziomie wczesnej edukacji (Pęczkowski 2010), zatem ten etap edukacji wymaga działań na rzecz zmiany jego oblicza. Po drugie: dotychczasowe propozycje odwołujące się do tej formy organizacji procesu kształcenia – koncepcje W.H. Kilpatrick, C. Freineta, P. Petersena, M. Montessori – lokowały swoje pomysły na poziomie uczniów w młodszym wieku szkolnym, a wdrożone przez tych autorów rozwiązania stanowią istotne źródło mojej propozycji. Po trzecie: nie bez znaczenia dla moich rozważań jest opinia Z. Kwiecińskiego, który stwierdza, iż jednolitość funkcjonowania szkolnictwa w największym stopniu zależy od wyrównania szans wszystkich podmiotów oddziaływań edukacyjnych na najniższym poziomie, tj. na poziomie opieki nad małym dzieckiem, przedszkola i początkowych klas szkoły podstawowej, oraz od zlikwidowania dysproporcji między szkołami, funkcjonujących w środowisku miejskim i wiejskim (Kwieciński 2000, s. 131–132).

Uwzględniając powyższe, kształcenie w grupie zróżnicowanej wiekowo oznacza tworzenie warunków umożliwiających zbliżenie środowiska szkoły, nie zawsze przyjaznego uczniom rozpoczynających edukację szkolną, do środowiska domu rodzinnego, grup rówieśniczych. To możliwość zwiększenia liczby naturalnych bodźców stymulujących fizyczny, psychiczny, intelektualny i społeczny rozwój ucznia. To także miejsce kreowania sytuacji, w których członkowie grupy uczą się od siebie nawzajem, oraz droga naturalnego, pozbawionego sytuacji stresujących, przejścia ucznia z etapu wychowania przedszkolnego, gdzie ta forma organizacji pracy występuje coraz częściej, do poziomu edukacji szkolnej.

Podstawową cechą procesu kształcenia w grupie zróżnicowanej wiekowo jest całościowe, adekwatne do potrzeb i możliwości uczniów, poznawanie i przekształcanie otaczającej rzeczywistości przyrodniczej, społecznej, kulturowej. To jednocześnie uczenie się o świecie natury i jego wytworach technologicznych oraz poznawanie tych światów i nabywanie umiejętności ich poznawania. Całościowe poznawanie otaczającej rzeczywistości oznacza sytuację, w której oba podmioty procesu kształcenia – uczniowie i nauczyciel – zmierzają do rozumienia zjawisk zachodzących wokół, a nie do przyswajania ogromnej ilości informacji pogrupowanych

w formie przedmiotów nauki szkolnej. Źródła całościowego podejścia do poznawania otaczającej rzeczywistości tkwią w teorii holizmu (Szyszko-Bohusz 1989). Najpełniej idee te wyraził K. Linke, stwierdzając: „Nie można rozdrabniać ludzkiej wiedzy na cząstki i wpychać ich potem w umysł dziecka niezależnie od siebie w starannie podzielonych czasach nauczania” (Linke 1933, s. 13).

Idee całościowego podejścia do procesu kształcenia odnajdują swoje uzasadnienie teoretyczne i praktyczne w teorii konstruktywizmu, rozumianej jako teoria wiedzy. Dwa twierdzenia tej teorii są zasadnicze dla proponowanego rozwiązania. Pierwsze z nich zakłada, że wiedza jest aktywnie konstruowana przez podmiot poznający w drodze interakcji z otoczeniem. Drugie – że dochodzenie do wiedzy jest procesem adaptacyjnym, w którym dokonuje się organizacja doświadczanego świata. Wiedza konstruowana przez podmiot składa się nie tylko z faktów, zasad i teorii, ale także ze zdolności i umiejętności wykorzystywania informacji w sposób racjonalny. To także uczucia i emocje oraz nieustanna interpretacja znaczeń i zjawisk (Dylak 2000). Celem pracy w grupie zróżnicowanej wiekowo nie jest przekaz wiedzy i umiejętności, lecz rozwój uczącego się podmiotu, rozwój umożliwiający stawanie się indywidualnością przystosowaną do życia. Uczeń, który potrafi się uczyć, jest zdolny do konstruowania własnej wiedzy i kształtowania umiejętności według wymagań sytuacji, w której wypadło mu funkcjonować. Carl R. Rogers określa to mianem „znaczącego uczenia się” (Rogers 1983).

Podstawą realizacji procesu kształcenia w grupie zróżnicowanej wiekowo jest indywidualny program kształcenia, rozumiany jako ogół doświadczeń edukacyjnych zaplanowanych dla ucznia i nauczyciela, które mają doprowadzić ich do osiągnięcia określonych stanów bądź możliwości doświadczenia określonych przeżyć poznawczych i emocjonalnych (Dylak 2000, s. 15). W tak rozumianym programie kształcenia zasadniczym elementem są cele kształcenia, ujmowane jako projektowane stany osobowości ucznia, jakie powinny zostać osiągnięte w wyniku podejmowanej przez nauczyciela i uczniów aktywności poznawczej i emocjonalnej (tamże, s. 41). Ich uszczegółowienia proponują dokonywać w oparciu o ogólną taksonomię efektów uczenia się autorstwa Z. Włodarskiego, który zakłada, iż w procesie uczenia się kształtowane są trzy rodzaje zachowań, a mianowicie zachowania nawykowe, stereotypowe oraz twórcze (Włodarski, Matczak 1987, s. 70–78). Kształtowanie ich to obszar, w którym nauczyciel ma nieograniczone możliwości wykorzystania różnorodnych metod nauczania – od metod tradycyjnych poprzez metody odwołujące się do procedur naukowych, do metod wypracowanych indywidualnie (Pęczkowski 2010, s. 231–233).

Warunkiem podstawowym realizacji przedstawionych powyżej założeń jest osoba nauczyciela. Nie wdając się w szczegółową analizę tego zagadnienia, podstawowymi cechami, którymi powinien się charakteryzować nauczyciel podejmujący

trud pracy w grupie zróżnicowanej wiekowo, powinny być: akceptacja uczniów jako osób posiadających określone zasoby poznawcze i emocjonalne wraz z umiejętnością ich rozpoznawania; kreatywny sposób myślenia i działania; umiejętności projektowania, modyfikowania oraz ewaluacji programu kształcenia; skuteczne komunikowanie w różnych sytuacjach oraz umiejętność efektywnej pracy w zespole; sprawne posługiwanie się technologiami informatycznymi. Lista cech pożądanых nie stanowi zbioru zamkniętego, odnosi się do wybranych obszarów przygotowania zawodowego i ma charakter założeniowy i jednocześnie otwarty (Kwaśnica 2004).

Przedstawiona powyżej charakterystyka koncepcji kształcenia w grupie zróżnicowanej wiekowo to propozycja, która w miejsce schematyzmu i rutyny metodycznej, tak charakterystycznej dla edukacji wczesnoszkolnej, w tym nauczania w klasach łączonych, stwarza możliwości stosowania przez nauczyciela szerokiego wachlarza metod i technik realizacji zajęć, wprowadza różnorodność rozwiązań metodycznych opartych na kreatywności samego nauczyciela jak i aktywnych postawach uczniów. Ma ona także swój wymiar organizacyjno-ekonomiczny. Stwarza bowiem warunki umożliwiające funkcjonowanie szkoły w sytuacji systematycznego zmniejszania się liczby uczniów danego rocznika bez konieczności podejmowania decyzji o ograniczeniu zakresu działania szkoły, np. zmiany stopnia organizacji szkoły, a w skrajnych przypadkach likwidacji szkoły.

Mam świadomość, iż przedstawiona propozycja wymaga wszechstronnej weryfikacji empirycznej. Działania w tym zakresie zostały już podjęte na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Rzeszowskiego z nadzieją, że włączą się w nie również inne ośrodki.

LITERATURA

- Arends R.I. (1994). *Uczymy się nauczać*. WSiP, Warszawa.
- Dudzikowa M. (2009). *Cudze, czy nasze problemy*. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 4.
- Dylak S. (2000). *Konstruktywizm jako obiecująca perspektywa w kształceniu nauczycieli*. W: H. Kwiatkowska, T. Lewowicki, S. Dylak (red.). *Współczesność w kształceniu nauczycieli*. Wydawnictwa Szkolne PWN, Warszawa.
- Dylak S. (2000). *Wprowadzenie do konstruowania szkolnych programów nauczania*. Wydawnictwa Szkolne PWN, Warszawa.
- Kwaśnica R. (2004). *Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu*. W: Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.). *Pedagogika. Podręcznik akademicki*. PWN, Warszawa.
- Kwieciński Z. (2000). *Dostępność oświaty a mobilność społeczna*. „Socjologia Wychowania” t. XIV, Toruń.

- Linke K. (1933). *Nauczanie łączne i nauczanie języka ojczystego w szkole powszechnej*. Zakł. Graf. B. Wierzbicki i S-ka, Warszawa.
- Pęczkowski R. (2010). *Funkcjonowanie klas łączonych w polskim systemie edukacji*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Pęczkowski R. (2013). *Mała szkoła – progres czy likwidacja?* W: J. Morbizer, E. Musiał (red.). *Człowiek. Media. Edukacja*. Katedra Technologii i Mediów Edukacyjnych. Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN, Kraków.
- Rogers C. (1983). *Freedom to Learn for the 80'S*. C.E. Mervill Pub. Co., Columbus, Ohio.
- Szysko-Bohusz A. (1989). *Pedagogika holistyczna*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Kraków.
- Włodarski Z., Matczak A. (1983). *Wprowadzenie do psychologii*. WSiP, Warszawa.

EDUCATING IN A GROUP OF VARIOUS AGES
IN PRE-SCHOOL EDUCATION – AN OUTLINE OF CONCEPT

Abstract: The article concerns the subject virtually absent in both theoretical and empirical discussion. It is an attempt to determine a basic outline of the educating concept in a group of various ages, the proposals aiming at teaching in mixed classes as a way to work in small country schools. My reflection is situated in the context of changes in the number of primary school pupils' population and the effect it has on the structure of education system. At the same time, it is an invitation to co-operate in the field of theoretical and empirical verification of the proposed solutions.

Key words: early school education, education in a group of students at different ages, combined classes